

Soili Virkkunen:

LARS GABRIEL VON HAARTMANIN SUUNNITELMA KARTANONKOULUN PERUSTAMISEKSI

I

Viime vuosisadan kuuluisa valtiomiehemme Lars Gabriel von Haartman syntyi Lempisaaren kartanossa Askaisissa vuonna 1789. Jo opiskeluaikanaan hän työskenteli Pietarissa ja ollessaan sittemmin Venäjän ulkoasiainministeriön ja Suomen asiain komission palveluksessa hän saattoi läheltä seurata Suomelle merkittävillä poliittisilla tapahtumilla. Vuonna 1831 Haartman nimettiin Turun ja Porin läänin maaherraksi ja tästä alkoi hänen nopea nousunsa maamme valtiollisen ja taloudellisen elämän merkkihenkilöksi. Toimiessaan senaatin talousosaston varapuheenjohtajana ja valtiovarainoimituskunnan päällikkönä sekä lukuisien komiteoiden jäsenenä hän saattoi tehokkaasti vaikuttaa maan hallinnossa mitä moninaisimmilla elämän aloilla.

Haartman ei varsinkaan vanhempana ja tottuneena johtamaan asioiden kulkua sietänyt vähäisiääkään vastaväitteitä. Hänestä kehittyi vanhoillinen, joustamaton ja äreä, mitkä ominaisuudet saivat ympäristön nimitämään tätä voimakastahtoista hallitusmiestä «Hänen Hirmuisuudekseen».

Aleksanteri II:n noustua valtaistuimelle hallitussuunta muuttui vapaamielisemmäksi, mikä näkyi myös Suomen virkaportaissa kreivi Bergin nimityksenä kenraalikuvernööriksi ruhtinas Menshikovin jälkeen. Vuosien kuluessa kasaantunut tyytymättömyys «Hänen Hirmuisuutensa» byrokratiaa kohtaan pääsi nyt esteittä pur-

kautumaan. Krimin sodan johdosta suuriruhtinaskunnan talous oli joutunut vaikeuksiin, mistä kreivi Berg sai oivallisen aiheen syyttää laiminlyönneistä rahavarojen hoitajia, ennen muita Haartmania. Haartmanille myönnettiinkin, hänen sitä pyytämättä, ero virastaan keväällä vuonna 1858, minkä jälkeen hän vetäytyi maatilalleen Lempisaareen.

II

Eräs komitea, jonka toimintaan Haartman oli joutunut aktiivisesti osallistumaan komitean puheenjohtajana, oli kenraalikuvernööri Menshikovin vuonna 1851 asettama kansanvalistuskomitea. Kansanvalistuskysymystä oli erityisesti pohdittu 1840-luvulla. Edelliseltä vuosisadalta periytyneet koulut — lähinnä lukkarin- ja pitäjänkoulut — eivät enää vastanneet niitä vaatimuksia, joita 1800-luvun kulttuurikehitys ja kansallinen herätyksemme edellyttivät. Vilkkaaksi muodostunut julkinen keskustelu sammui kuitenkin pian yleisen taantumuksen valtaan päästyä. Euroopassa oli liikkunut vapaamielisiä ja kumouksellisia aatteita, jotka huipentuivat vuoden 1848 vallankumousliikkeisiin. Nämä aatteet levisivät myös Ruotsiin, ja Venäjän hallitusviranomaiset pelkäsivät niiden Suomen kautta levittävän levottomuutta keisarikuntaan. Siksi Suomesta tahdottiin tehdä puskurivaltio. Ankaraa valvontaa kuvaa vuoden 1850 sensuuriasetus, joka kielsi julkaisemasta suomenkielellä muuta kuin uskonnollista tai taloudellista kirjallisuutta. Samaa silmälläpitoa henki myös kansanvalituskomitean perustaminen vuonna 1851. Komitean kaikki jäsenet olivat virkavallan edustajia ja heidän laatimansa kasvatussuunnitelma oli aktiivisesti taantumuksellinen.

Komitea ehdotti perustettavaksi jokaiseen seurakuntaan lukkarinkoulun, jota vanhempien huolenpitoa vailla olevat lapset velvoitettiin käymään. Komitean näkemyksen mukaisesti näet vanhempien antama kristillinen kasvatus oli korvaamaton. Kuten aikaisemminkin papiston tuli valvoa koulua ja opetusohjelmaan

piti kuulua sisälukua, katekismuksen ulkolukua ja hyvien tapojen omaksumista.

Komitean mietintö sisältää määräyksiä myös ns. kartanonkouluista, joita yksityiset varakkaat maanomistajat olivat perustaneet omilla tiloillaan olevien sekä naapurien lasten opettamiseksi. Näitä kouluja ajatellen komitea esitti määrättäväksi, että maanomistajan aikoessa perustaa alustalaisilleen koulun hän oli velvollinen ilmoittamaan aikeestaan tuomiokapitulille. Myös tällainen koulu kuului papiston valvontaan, ja opettajan tuli olla tuomiokapitulin hyväksymä.

Komitean mietintö valmistui vuonna 1853 ulkopoliittisten ongelmien vaatiessa ruhtinas Menshikovin koko tarkkaavaisuuden. Mietintöä ei ryhdytty toteuttamaan, joten sillä on arvoa vain erään taantumuksellisen kauden ilmauksena ja Haartmannin koulujärjestelmää koskevien ajatusten perustana.¹

Aleksanteri II:n noustua valtaistuimelle kysymys maamme kansanopetuksen järjestämisestä joutui kuitenkin kokonaan uuteen vaiheeseen. V. 1856 keisari juhlallisessa senaatin istunnossa saneli pöytäkirjaan viisi asiaa senaatin toimenpiteitä varten. Niiden joukossa oli myös maaseudun kansanopetusta koskeva kohta. Senaatin oli tehtävä ehdotus siitä, miten koulujen järjestämistä maalaiskunnissa voitaisiin helpottaa. Ensimmäiseksi nyt hankittiin lausunnot tuomiokapituleilta, mutta kun ne sisällykseltään olivat samanlaiset kuin Haartmannin johtaman vuoden 1851 komitean vanhoilliset ehdotukset, jätettiin yleisölle tilaisuus lausua asiasta omia ajatuksia ja tehdä ehdotuksia. Sivistyselämämme johtavat miehet esittivät nyt näkökantojaan, ja ennenkaikkea oli merkitystä sillä lausunnolla, jonka Uno Cygnaeus jätti senaatille.

Syksyllä 1857 senaatti täysi-istunnossaan käsitteli kysymystä. Asian esittelijä selitti antavansa arvoa koti-, kylä- ja pyhäkou-

¹ Aimo Halila, Suomen kansakoululaitoksen historia, I osa (Turku 1949), s. 190—198, — Gustaf F Lönnbeck, Folkskoleidéns utveckling i Finland från nittonde århundradets början till 1866 (Helsinki 1887), s. 69—77, Bilagor, s. 2—20.

lujen työlle, mutta ne eivät hänen mielestään riittäneet tyydyttämään kansan herääviä sivistystarpeita. Oli perustettava kiinteitä, kirkon hallinnasta irroitettuja kansakouluja, joita hoitivat asianmukaisen valmistuksen saaneet opettajat. Senaatin enemmistö asettui esittelijän kannalle, mutta talousosaston varapuheenjohtaja Haartman oli eri mieltä. Hän selitti kyllä käsittävänsä, että kansa voi olla onnellinen ilman kirkollisia kouluja, mutta hän halusi jättää kirkolle mahdollisuuden yrittää parantaa kirkollista alkuopetusta. Samalla hän valitti, että vuoden 1851 komitean työ oli jäänyt sikseen.^{1a} Haartmanilla ei kuitenkaan tähän aikaan enää ollut entistä mahtiasemaansa ja hänen oli tyydyttävä tässä kysymyksessä tappioon. Keväällä 1858 annettiin hallitsijan julistus, joka määräsi perustettavaksi uskonnollisella pohjalla toimivia kiinteitä kansakouluja, joiden hoito kuului kunnan valitsemalle johtokunnalle. Alkeisopetus jäi edelleen kirkon valvontaan ja vastuulle. Uudistuksen toimeenpano tuli vaatimaan aikaa ja senaatin oli tehtävä yksityiskohtainen ehdotus kansakoululaitoksen järjestämiseksi.²

III

Samana keväänä, jolloin hallitsijan julistus kansanopetuksen järjestämisestä annettiin, vapautettiin Lars Gabriel von Haartman julkisista tehtävistään. Viimeiseen asti hän oli koettanut pysyä vallassa, mutta 29. 4. hän sai eron. Hän vetäytyi nyt sukukartanoonsa Lempisaareen. Suuri elämänmuutos koski kuitenkin syvästi tähän toiminnan mieheen. Muistelmissaan Anders Ramsay kertoo hänestä: «Mutta tuo rajattoman vallanhimonsa tyydyttämiseen ja uupumattomaan työhön tottunut mies ei viihtynyt toimet-

^{1a} Mainittakoon, että L. G. von Haartman suhtautui epäluuloisesti Uno Cygnaeukseen, joka hänen samoin kuin yleensä vanhoillisten poliitikkojen mielestä oli vasemmistohenkinen sosiaalipoliitikko ja intoilija. (Halila, mt., s. 265).

² Halila, mt., s. 257—264.

tomuudessa ja maaseudun rauhassa. Hän alkoi nopeasti kuihtua ja kuoli seuraavana vuonna.«³

Lempisaari ja Haartmanin omistamat muut maatilat tarjosivat kartanonisännälle kuitenkin eräässä suhteessa mahdollisuuden ajankohtaisten asioiden pohdintaan. Kansanvalituskysymys, joka oli ollut niitä suuria koko kansakuntaa koskevia kysymyksiä, joiden järjestämistä Haartman viimeksi oli miettinyt, oli olemassa ratkaisua vaativana tietysti myös siinä vaatimattomassa maaseutu-ympäristössä, mikä nyt oli hänen vaikutuskenttäänään. Ja niinpä tarmokas kartanonherra ryhtyikin suunnittelemaan koulutusjärjestelmää omia alustalaisiaan varten. Sen nimi on «Reglemente för skolnärättningarna å Friherlige Haartmanske landtegendomarne i Åbo län», ja tämä asiakirja samoin kuin siihen liittyvät kirjeet sisältyvät Lars Gabriel von Haartmanin yksityisarkistoon.⁴

Ymmärrettävästi Haartman tahtoi omassa työssään noudattaa kansanvalituskomitean mietinnössä esiintyneitä suuntaviivoja. Koulun perustamisaikeestaan hän siksi oli suunnitellut ilmoittavansa tuomiokapitulille. Kirjeensä Haartman on osoittanut tuomiorovasti Renvallille, joka arkkipiispan poissaolon vuoksi hoiti hiippakunnan hallintoa. Tässä Lempisaareessa 23. 9. 1859 päivätyssä kirjeessä ei ole Haartmanin allekirjoitusta eikä se ole hänen käsialaansa, mutta se sisältyy kuten muutkin Haartmanin koulusuunnitelmaa koskevat asiakirjat hänen yksityisarkistoonsa. Haartman selitti liittävänsä puheena olevaan kirjeeseen jäljennöksen, josta ilmenisivät ne toimenpiteet, joihin hän nyt oli ryhtynyt ja joista hän halusi ilmoitettavan arkkipiispalle tämän palattua virkaansa hoitamaan. Kohteliain sanakääntein Haartman antaa ymmärtää, ettei hänen tarkoituksensa suinkaan ollut ehdotella tuomiokapitulille, mitä sen tulisi tehdä kansanopetuksen edistämiseksi. Koko pappissäädyllä hän osoittaakin kunnioitustaan

³ Anders Ramsay, Muistoja lapsen ja hopeahapsen (Porvoo 1966), s. 116.

⁴ Lars Gabriel von Haartmanin yksityisarkisto on talletettu valtionarkistoomme. Kysymyksessä olevat asiakirjat ovat kansiossa XVI.

lausumalla seuraavasti: «Minun ikäiselleni miehelle, jolla 50 vuoden aikana hallinnon eri aloilla on ollut tilaisuus kokea, miten tärkeää ja merkityksellistä on, että kerran säädettyä järjestystä ja siihen kuuluvia muotoja ankarasti pidetään voimassa, olisi anteeksiantamatonta olla luottamatta kokonaisen säädyn jäseniin heidän jalosti pyrkiessään edistämään sitä asiaa, josta heidän kutsumuksensa täyttäminen enemmän kuin mistään muusta riippuu.» Pohtiessaan mikä merkitys kansansivistyksellä on Suomen kansalle hän toteaa, että kielensä, tapojensa ja lainsäädäntönsä puolesta pienen ja erillisen kansan, jonka kohtalo ja maailmantapahtumat ovat yhdistäneet suureen ja mahtavaan kansaan ei mitenkään pitänyt asettaa ylimmäksi päämääräkseen sellaista hyvinvointia, joka perustuisi nopeaan aineelliseen kehitykseen. Sen tulisi ennemmin pyrkiä henkisten voimien huomaamattomaan ja edellä sanottua vaatimattomampaan kehittämiseen. Mutta kaiken tämän piti tietenkään tapahtua siten, että perinnäinen kunnioitus säädettyjä muotoja kohtaan säilyisi. Tässä yhteydessä Haartman lausuu mielenkiintoisen ajatuksen siitä, millä tavalla kansanopetus olisi järjestettävä. Hän nimittäin arvelee, ettei pappisto eikä itse hallitukseen voi kauniidenkaan pyrkimystensä tuloksena saavuttaa päämäärää, «jos varsinainen kansanopetus kaikkialla maassa järjestetään yhdenmukaisten, ankarasti ohjesääntöihin nojautuvien määräysten pohjalle.» Hän selittää edelleen aina uskoneensa ja edelleen uskovansa, ettei mikään kansa voi-
nut päästä sivistystasossaan nousemaan ilman, että ne laitokset, joiden tehtävänä on kansanvalistaminen, olivat moninaisia.⁵ Yksityisten arvostelukykyisten henkilöiden piti hänen mielestään pääs-

⁵ Kansakoulukysymystä senaatin täysi-istunnossa käsiteltäessä 2.11. 1857 Haartman oli viitannut maamme eri paikkakuntien taloudellisiin ja sosiaalisiin erikoisuuksiin sekä todennut, että eri paikkakunnilla tuli olla erilaisten paikallisten olosuhteiden vaatimia kansakouluja. Joku paikkakunta tarvitsi näet vain luku- ja laskukouluja, toinen taas ammattikoulun, kolmas maatalouskoulun, neljäs merikoulun jne. Haartman oli myös huomauttanut, että kansakoulun mallia ei tulisi hakea ulkomailta. (Halila, mt. s. 260—261).

tä osallistumaan tähän työhön, mutta sen tuli tapahtua niiden johdossa ja valvonnassa, jotka lähinnä tunsivat kansan tarpeet ja sivistystason. Tässäkin Haartman luonnollisesti viittaa papistoon.

Tällaisen «vakaumuksen» johdosta ja edellä esitettyjen «tunteiden ja ajatustavan» mukaisesti Haartman selittää ryhtyneensä perustamaan laitosta, jonka rakennetta ja toimintaa hän kirjelmäänsä liitetyssä jäljennöksessä selosti. «Se ei ole suuri eivätkä sen vaikutukset tunnu kauas, mutta minä toivon, että se, vaikkakin huomaamattomana, on saava aikaan hyvää ja hyödyllistä siinä yksityisessä piirissä, joka muodostaa minun huolenpitoni kohteen, sen jälkeen kun minulle, hallitsijani armosta on järjestetty tilaisuus huolettomasti (bekymmerslöst) luopua kaikista julkisista toimista isänmaassani», toteaa Lempisaaren vanhus ja jatkaa vielä mietteitään yhä persoonallisemmin äänenpainoin. Hän huomauttaa, ettei hänellä ole eikä voi olla tarkoituksena hankkia itselleen yleistä huomiota ja kunniaa. «Elämän ehtoolla» ei hänen mielestään voitu ottaa askelta, joka olisi ristiriidassa niiden periaatteiden kanssa, jotka pitkän ja vaivalloisen virkamiesuran jälkeen ovat osoittautuneet järkähtämättömiksi, paitsi jos se katsottiin oikeaksi ja hyödylliseksi. Joka tapauksessa hän nyt toivoi sitä, että «hallitus» saisi tietää niistä periaatteista, joille hänen suunnittelemansa koululaitos rakentuisi, ja jos ne havaittaisiin sopiviksi, hän pyysi niille hyväksymistä.

Ilmeisesti Haartman ei ole koskaan lähettänyt kirjettään tuomiorovasti Renvallille. Sitä ei ainakaan ole Turun maakuntarkistossa säilytettävässä Torsten Renvallin kirjekokoelmassa eikä kouluasiaa ole käsitelty Turun tuomiokapitulin pöytäkirjoissa kirjeen päiväyksen ja Haartmanin 16. 12. 1859 tapahtuneen kuoleman välisenä aikana. Nähtävästi yhä ankarammaksi käyvän sairauden takia kirje jäi lähettämättä. Mutta suuren valtiomiehemme ajatusten kuvastajana kirjeellä sekä siihen liittyvällä koulujärjestyksellä on tietysti oma mielenkiintonsa.

IV

Lempisaaren kartanon kanssa yhdysviljelyksessä oli 1840-luvulta lähtien Koverin ratsutila silloisessa Merimaskun kappelissa ja Haartmanin omistukseen kuului myös Paraisten pitäjässä oleva Atun kartano. Näiden kolmen maatilán alueella hän suunnitteli koulujärjestelmänsä toteuttavaksi. Toiminnan oli määrä alkaa marraskuun 1. päivänä vuonna 1860. Ensimmäiseksi oli tarkoitus antaa opetusta Koverissa, jossa opetusjakson tuli kestää marraskuun alusta lähtien viisi kuukautta. Atun koulu oli toiminnassa seuraavat kolme kuukautta eli touko-, kesä- ja heinäkuun. Nyt opetus siirtyi Lempisaareen jatkuen elokuun ensimmäisestä marraskuun ensimmäiseen sekä huhtikuun ensimmäisestä toukokuun ensimmäiseen päivään. Lapsille sattuvasta väliajan toimettomuudesta selvittiin siten, että opettaja antoi koulua jatkaville läksyjä tulevista opetusaineista.

Oppilasmäärää suunniteltiin aluksi siten, että Lempisaareessa olisi 16, Atussa 20 ja Koverissa 30 lasta, puoliksi kumpaakin sukupuolta. Tilanomistaja määräsi näille kouluille opettajan, joka saattoi olla varma paikastaan niin kauan kun hän suoritti tehtävänsä tunnollisesti ja lämmöllä. Vakinaiseksi asunnokseen opettaja sai Koverissa kaksi huonetta, keittiön sekä ullakkohuoneen, kellarin ym. Opetustarkoitukseen varattiin sali. Vuosineljänneksittäin opettaja sai palkkansa, joka oli vuodessa kuusi tynnyriä ruista, yksi tynnyri vehnää, ohraa, kauraa ja herneitä. Lisäksi hän sai viisi sylvä halkoja ja rahana 40 ruplaa. Puutarha oli myös hänen käytettävissään. Korvauksena opetustyöstä jokaisen lapsen holhooja maksoi vuosittain 50 kopekkaa. Tilanomistaja vastasi opettajan suorittamista tilojen välisistä matkoista sekä täysihoidosta Lempisaareessa ja Atussa, mutta Koverissa hän sai itse huolehtia elannostaan. Lapsen holhooja oli velvollinen hankkimaan kirjat ja kirjoitusvälineet. Lasten ottaminen Lempisaareen ja Attuun riippui tilanomistajasta tai siitä henkilöstä, jolle hän oli tehtävän uskonut, mutta Koverissa tämä asia oli yksinomaan opettajan päätäntävällässä. Kymmenen vuotta oli kouluunpääsyn

alaikäraja, ja etusija annettiin lukutaitoisille ja hyväkäytöksisille lapsille. Koulusta saatettiin erottaa laiskuuden tai huonojen tapojen vuoksi. Lempisaaren ja Atun koulussa tilanomistaja järjesti lasten ruokailun, kun taas Koverin koulua käyvien lasten holhoajat huolehtivat tästä asiasta. Kouluopetus alkoi aamuisin kello 8.30, maanantaina ja lauantaina virrenveisuulla, muina aamuina rukouksella. Ohjelmassa oli seuraavaksi sisälukua sekä katekismuksen ja raamatun selitystä. Puolituntia kestävä ruokatauon jälkeen, jolloin lapset välipalana päivittäin saivat happaman leivän neljänneksen juuston tai voin kera sekä korttelin olutta, jatkettiin hitaammin edistyneiden kanssa aamupäivän ohjelmaa. Kyvykkäämmille sensijaan kerrottiin raamatunhistoriasista ja luterilaisen seurakunnan vaiheista maassamme. Edelleen opetettiin luonnontiedon alkeita, kirjoitusta ja laskentaa. Kaiken opetuksen tuli perustua oikeaksi katsotulle traditionaaliselle pohjalle. Koska pelättiin uusien aatteiden leviämistä, ohjesäännössä määrättiin myös, ettei maallista ja sosiaalista järjestystä käsiteltäessä saanut minkään tekosyyin nojalla esittää sellaista, mikä oli demokraattista ja tendensiltään demagogista. Opetustyön lisäksi opettajan velvollisuuksiin kuului auttaa tilanomistajaa tilojen hoidon yhteydessä tarvittavissa laskemis- ja kirjoitus-tehtävissä.

Lasten holhoajien oli korvattava koulujen kunnossapitokustannukset tilanomistajalle ylimääräisellä päivätyöllä keväällä, kesällä ja syksyllä. Koverin koulun osalta korvaus määrättiin kuudeksi päiväksi, Lempisaaren ja Atun osalta 12 päiväksi vuodessa. Lasten suorittamina työpäivien määrä kaksinkertaistui. Opetusjakson päättyessä oli suoritettava kuulustelu, jossa papisto ja ne maanomistajat, joita kuulustelun seuraaminen kiinnosti, olivat läsnä. Kuulustelun ajasta oli ilmoitettava kirkossa edellisenä sunnuntaina. Tilaisuudessa palkittiin kolme parhaiten edistynyttä ja kunnollisinta oppilasta. Palkinnot hankkisi tilanomistaja.⁶

⁶ Tunnetussa kartanonkoulussa, Anjalan Reginakoulussa, jonka vapaa-herra Rabbe Wrede oli perustanut jo vuonna 1763, jaettiin kirjapalkin-

Tässä koulujärjestelmässä on selviä yhtymäkohtia kansanvalistuskomitean mietintöön. Molemmissa on päämääränä lasten kasvattaminen vilpittömään uskonnollisuuteen ja siveyteen. Opetusohjelma säilyi edelleen suppeana ja koulun tarkoituksena oli ilmeisesti toimia rippikouluun valmistavana laitoksena. On kuitenkin luonnollista, että perustietojen ja alkeellistenkin tapojen puuttuessa ei olisi ollut reaalista pyrkiä kovin korkealentoisiin tavoitteisiin. Erikoista oli, että lasten piti osallistua työtä tehden opinnoista aiheutuvien kustannusten korvaamiseen. Haartman oli harkinut suunnitelmansa perusteellisesti työpäivän asianmukaista jakoa myöden. Finanssipäällikkönä ollessaan Haartman oli varoitannut, ettei kouluille pitäisi mennä liian auliisti lupaamaan valtionapua⁷; nyt hän osoitti käytännössä miten yksityisen yritteliäisyyden avulla saatettiin opetustoimessa päästä hyvältä näytäviin tuloksiin ilman valtion tukea.

V

Haartman oli kääntynyt Merimaskun kappalaisen Johan Heleniuksen puoleen pyytäen tältä lausuntoa koulujärjestelmästä. Lausunnonaan, joka on liitetty tässä mainittuihin muihin asiakirjoihin, Helenius heti aluksi ilmoitti, ettei hän voinut omaan kokemukseensa perustuen arvostella koulun ohjesääntöä, sillä hän ei ollut koskaan nähnyt kansakoulua. Kristillis-uskonnollinen pohja oli Heleniuksen mukaan opetuksen oikea perusta, sillä «missä kristinuskko tehdään eläväksi ja sen totuudet painetaan lasten mieliin, siellä voidaan toivoa yleensä tottelevaisuutta esivaltaa, vanhempia ja isäntiä sekä kaikkea laillista järjestystä kohtaan». Eriävänä mielipiteenään hän huomautti, ettei «tavallisella kou-

toja kunnostautuneille oppilaille. Oppilaiden alaikäraja oli yleensä 7—8 vuotta, mutta joukossa saattoi olla sekä vanhempia että nuorempiakin. Koulun työaika oli 7—8, 10—12 ja 14—18 (19). Oppilaat piti jakaa neljään luokkaan edistyksen perusteella. V:sta 1848 lähtien opetettiin koulussa myös kirjoitusta ja laskentaa. (Halila, mt, s. 165—66).

⁷ Halila, mt., s. 261.

lumestarilla« voinut olla Raamatun selittämiseen tarvittavaa henkistä kokemusta, mutta hänen mielestään katekismuksen yksinkertainen selittäminen olikin riittävää. Lukujärjestyksen tuli olla avoin, sillä opetustahti riippui lasten lukumäärästä, ahkeruudesta ja käsityskyvystä. Suurimpana vaikeutena Helenius piti kyvykkään opettajan valitsemista tähän vastuunalaiseen virkaan. Hän ehdotti, että Lemun kirkkoherra tutkisi hakijaa, jotta saataisiin selville tämän katekismuksen taito ja selityskyky. Papiston tulisi myös valvoa opettajan toimintaa. Heleniuksen käsityksen mukaan palkka oli riittävä. Syrjäistä Koveria hän ei pitänyt kouluksi soveliaana, mutta puutarhoineen se oli erittäin sovelias opettajan asunnoksi.

Heleniuksen näkemys kansasta oli varsin pessimistinen. Rahvas oli sivistymätöntä ja piti itsepintaisesti kiinni vanhasta kuinka huonoa se sitten olikin. Se tuskin kaipasi kouluja tai ei niistä paljontaan iloinnut. Opetuksen piti siksi ehdottomasti olla ilmaista. «Jos joku jalomielinen tilanomistaja halusi edistää alustalaistensa henkistä ja sielullista kehitystä niin oli hänen valmistauduttava moisiin uhrauksiin, taisteltava raakuutta, ennakkoluuloja ja tietämättömyyttä vastaan. Hänen oli valmistauduttava saamaan kiittämättömyyttä palkaksi, valmistauduttava tulemaan halveksituksi ja väärinymmärretyksi jalojen aikomustensa takia.» Lopuksi Helenius yritti kätkeä epäilynsä siihen ihailuun ja kunnioitukseen, jota hän ilmoitti tuntevansa näiden jalojen suunnitelmien toteuttajaa kohtaan.

VI

Haartmanin koulusuunnitelman toteutumisesta ei ole mitään tietoja. Koulujen piti aloittaa toimintansa 1. 11. 1860, mutta kun Haartman kuoli jo 16. 12. 1859, lienee suunnitelma rauennut aloitteentekijän pois mentyä.⁸ Näin ollen tämä koulusuunnitelma ja

⁸ Ajatus koulun perustamisesta jäi kuitenkin itämään ja toteutui Lempisaaren kartanon seuraavan omistajan, Lars Gabriel von Haartmanin po-

Haartmanin siitä esittämät perustelut tarjoavat vain tietoja niistä ajatuksista, jotka askarruttivat hänen mieltään hänen viimeisinä elinvuosinaan, jolloin tämä ennen niin mahtava valtiomies muut-

jan, Gabriel von Haartmanin tarmokkaiden toimenpiteiden ansiosta. Asia oli esillä Askaisten kuntakokouksessa 1. 2. 1870, jolloin pöytäkirjassa on seuraava maininta: «Tässä kokouksessa keskusteltiin kansakoulun asettamisesta tähän seurakuntaan, jota laitosta kreivi Mannerheim ja parooni Haartman lupasivat edesauttaa sekä maatiluksella että rahoilla ja rakennusaineilla, mutta muut läsnäolijat eivät tahtoneet mihinkään kustannuksiin mennä kansakoulua varten».

Kysymystä käsiteltiin sittemmin v. 1872 ja 1880, mutta vasta 1890-luvulla päästiin ratkaisuun. Kokous pidettiin 26. 9. 1893 Lempisaaren kartanossa ja pöytäkirjan 4 §:n mukaan päätettiin seuraavaa: «Kansakoulun asia ratkaistiin tässä kokouksessa siten, että päätettiin jakaa seurakunta kahteen koulupiiriin: Luoto- ja mannerpiiri. Edelliseen tulee kuulumaan Livoluoto ja Lempisaaren kartano sekä Isojärvi ja jälkimmäiseen muu seurakunnan alue». Samasta pykälästä käy ilmi, että Lempisaaren kartanon omistajalla oli huomattava osuus tähän tulokseen pääsemisessä. Pöytäkirja näet kertoo: «Koulun hyväksi Luotopiirissä lupasi Herra Paroni G. von Haartman kouluhuoneeksi salin omistamassaan Toivasten Alitalossa sekä suvikäynnin yhdelle lehmälle ja taviruuan samassa Toivasten Alitalon navetassa. Lisäksi vielä lupasi Herra Parooni Toivasten Alitalon maalla tontin koulun opettajan huoneustolle sekä puuaineet asuntorakennusta varten ehdolla, että koulupiiri ryhtyy kohta koulun hankintaan».

Tontti- ja muut lahjoitukset saatiinkin. Paikkakunnalla säilyneen muistitiedon mukaan tontiksi tarvittavaa maa-aluetta olisi luovutettu enemmänkin, mutta koulun johtokunta ei halunnut laajaa tonttia, koska sen aitaaminen olisi tullut kalliiksi.

Koulu alkoi toimintansa syksyllä 1899. Lempisaaren seuraava omistaja, suuren senaattorin pojanpoika, parooni Lars Gabriel von Haartman seurasi erikoisella lämmöllä koulun kehitystä. Hän oli 38 vuoden aikana koulun johtokunnan puheenjohtajana ja aina hän oli mukana koulun päätösjuhlissa, joissa hänen lahjoittamansa stipendit jaettiin «kilteimmille» oppilaille. Kerrotaan myös, että tämä parooni metsästysretkillään usein poikkesi kouluun seuraamaan opetusta.

Nämä tiedot on ystävällisesti ilmoittanut opettaja Irene Sinisalo Askaisista. Lars Gabriel von Haartmanin jälkeläisistä ks. Tor Carpelan, *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus enskrivna efter 1809 adlade, naturaliserade eller adopterade ätterna* (Helsinki 1942), s. 131—133.

tuneiden olosuhteiden pakosta oli joutunut täydelliseen eristy-
neisyyteen. Voidaan todeta, että hän edelleen pitäytyi tiukasti
kerran omaksumiinsa käsityksiin, vieläpä tahtoi käytännössä to-
teuttaa suunnitelmansa.

Soili Virkkunen:

PLANS FOR FOUNDING A MANOR SCHOOL BY LARS GABRIEL VON HAARTMAN

Lars Gabriel von Haartman, who was one of Finland's most prominent statesmen in the 1840's and 50's, was a staunch supporter of Nicholas I's reactionary government. As one of the leading Senators and a member of numerous committees, he was influential in the Finnish government in many fields. He was chairman of the National Education Committee appointed in 1851, and the committee's report given in 1853 gave full support to conservative views. Accordingly, parochial schools were to be founded in each parish and the clergy were to continue supervising the teaching. Due to the outbreak of the Crimean War the committee's suggestions were not carried out, and with the liberal government of Alexander I in 1855 the entire question was brought into new light. An imperial edict provided for the founding of permanent primary schools, no longer administered by the church, and run by appropriately trained teachers. Haartman was defeated in the Senate when he tried to vindicate his views. Also in other respects his influence was diminished, and in 1858 he was discharged from all his duties. He then moved to his family manor in Lempisaari, Askainen, and there started planning a school to be founded on his estate. According to his plans, the school was to operate in three different places during the year. The plan followed the lines of the earlier committee report. He also emphasized the fact that all schools did not have to be identical. The clergy were given an opportunity to observe the school's teaching. The plans also included details about teachers' salaries. The first school was to open on the first of November 1860, but as Haartman died on the 16th of December 1859 the plan seems not to have been carried out. It shows, however, that the once influential statesman still adhered to his earlier views, and even wanted to realize them in practice.